

Svarbiausi kovų su kryžiuočiais ir kalavijuočiais mūšiai, vykę Žemaitijoje, Klaipėdoje ir Durbėje

Istorikas Tomas Baranauskas 2020 m. Lietuvos mokslų akademijos leidinyje „Lituanistica“ išspausdintame straipsnyje „Mūšiai viduramžių Lietuvos istorijoje“ (t. 66, nr. 3(121), p. 157–188, prieiga internete <https://inx.lv/J6RNM>, pateikia svarbiausią informaciją apie žymiausius 45 viduramžių Lietuvos mūšius, vykusius 1203–1435 m., tarp kurių yra išskirta 10 buvusių lemtingų Baltijos kraštams. Autorius pažymi, kad „*Mūšiai dažnai prisimenami kaip lūžis ir giliai simboliniai įvykiai tautos ir valstybės gyvenime. Ne veltui šiuo metu veikiančiame Atmintinų dienų įstatyme įteisinti trijų viduramžių Lietuvos mūšių atminimo dienos – Saulės (1236m.), Durbės (1260 m.) ir Žalgirio (1410 m.) [...]. Svarbu, kad šios dienos, skirtingai nuo kai kurių kitų šiame įstatyme įteisintų datų, iš tiesų yra prisimenamos ir kasmet pažymimos įvairiais renginiais. Maža to, „iš apačios“ kyla iniciatyvų minėti ir įstatymu neįteisintų mūšių atminimo dienas [...]. Jau vien tai rodo, kad viduramžių mūšių tema yra aktuali ir valstybei, ir visuomenei. Tai – temos, per kurias lengva patrauklia ir suprantama forma plačiai visuomenei pristatyti Lietuvos istoriją, nutiesi tiltus tarp praeities ir dabarties. [...]*“

Cituojame T. Baranausko straipsnyje pateiktą informaciją apie vykusius žymiausius mūšius su Vokiečių ir Livonijos ordino karinėmis pajėgomis, kurie vyko Žemaitijoje, Latvijoje prie Durbės ežero ir kuriuose itin svarbus vaidmuo teko žemaičiams.

„Saulės (Šiaulių) mūšis, 1236 m. rugsėjo 22 d.

Lietuviai, tikėtina, vadovaujami žemaičių kunigaikščio Vykinto ir kitų kunigaikščių, sumušė kalavijuočius, vadovaujamus magistro Folkvino ir talkinamus gausių kryžininkų (piligrimų). Žuvo

Vokiečių ordino kariai (dešinėje) Žalgirio mūšyje susiremia su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos Karalystės karinėmis pajėgomis. Raižinys, 1783 m. Dieboldo Shilingo „Berno kronikos“ iliustracija

Kalavijuočių ordino magistras Folkvinas ir 48 riteriai [...], eil. 1859–1966].

Į šį mūšį seniai atkreiptas dėmesys istoriografijoje [...]. Jis vertinamas kaip pirmoji žymi lietuvių pergalė, leidusi išsivaduoti į kalavijuočių valdžią pradėjusioms patekti žemėms į pietus nuo Dauguvos, taip pat kaip mūšis, lėmęs Kalavijuočių ordino panaikinimą. Nors derybos dėl Kalavijuočių ir Kryžiuočių (Vokiečių) ordinų susijungimo vyko ir anksčiau, žinia apie kalavijuočių sutriuškinimą Saulės mūšyje jas užbaigė ir 1237 m. gegužės 12 d. popiežius Grigalius IX paskelbė apie Kalavijuočių ordino prijungimą prie Vokiečių ordino [...]. Visa tai leidžia šį mūšį laikyti pirmuoju lemtingu mūšiu Lietuvos istorijoje. [...]

„Klaipėdos mūšis, 1257 m. pavasaris.

Žemaičiai, vadovaujami greičiausiai Almino, sumušė Livonijos kryžiuočių kariuomenę, vadovaujamą Livonijos krašto magistro Burchardo fon Hornhauzeno, kurioje buvo 40 Ordino brolių ir 500 kuršių talkininkų. Žuvo 12 Vokiečių ordino riterių, sužeistas magistras [...].

Tai buvo pirmoji pergalė, kurią kovoje prieš Vokiečių ordiną pasiekė Mindaugo jam užrašyti žemaičiai. Mūšis lėmė dviejų metų paliaubų tarp žemaičių ir kryžiuočių sudarymą, tačiau didelio masto pokyčiai su juo nesietini [...].

„Skuodo mūšis, 1259 m. rugsėjis.

Turbūt Almino vadovaujami 3 000 žemaičių įsiveržė į Kuršą ir sumušė prie Skuodo juos pasivijusius Klaipėdos komtūro Bernhardo Hareno vadovaujamus Kuldygos ir Klaipėdos įgulų kryžiuočius. Anot „Eiliuotosios Livonijos kronikos“, žuvo 33 Vokiečių ordino riteriai [...], anot Roneburgo analų – Bernhardas Harenas su 35 riteriais [...].

Mūšį galima laikyti savotišku Durbės mūšio preliudu, bet savarankiškos reikšmės, kaip lemtin- gam mūšiui, jam teikti nereikėtų. [...]“.

„Durbės mūšis, 1260 m. liepos 13 d.

Jungtinėms Livonijos ir Prūsijos kryžiuočių pajėgoms iš Klaipėdos pajudėjus į Karšuvos žemę, kur jie turėjo aprūpinti žemaičių blokuojamą Georgenburgo pilies įgulą, 4 000 žemaičių, įsiverždami į Kuršą, pakeitė jų žygio kryptį. Kariuomenėms susitikus prie Durbės, žemaičiai, vadovaujami greičiausiai savo kunigaikščio Almino, į jų pusę perėjus kryžiuočių atvestiems kuršiams ir prūsams, sumušė kryžiuočių pajėgas. Žuvo Livonijos krašto magistras Burchardas fon Hornhauzenas, Prūsijos žemės maršalas Henrikas Botelis ir 150 riterių [...].

Durbės mūšis, pagal žuvusių Ordino riterių skaičių didžiausias XIII a. Pabaltijyje, kartu buvo ir lūžio metas kovose su Vokiečių ordinu. Šio mūšio pasekmės: 1260–1267 m. kuršių sukilimas, pasibaigęs tik šiaurės Kuršo grįžimu į Livonijos kryžiuočių valdžią ir pietų Kuršo integracija į Lietuvos valstybę, taip pat 1260–1274 m. Didysis prūsų sukilimas, sukrėtęs Ordino valdžios pagrindus, Vokiečių ordinui Mindaugo užrašytos Žemaitijos grįžimas į Lietuvos valstybės sudėtį 1261 m. ir Mindaugo atsimetimas nuo krikšto bei sąjungos su Vokiečių ordinu. Sunku Lietuvos istorijoje surasti kitą mūšį, kurio pasekmės būtų tokios gilios ir ilgalaikės kaip Durbės mūšio. Tai – neabejotinai vienas lemtingiausių mūšių Lietuvos istorijoje. [...]“.

„Medininkų mūšis, 1320 m. liepos 27 d.

Lietuviai sumušė Vokiečių ordino didžiojo maršalo Henriko fon Plockės vadovaujamą kariuomenę, kuri plėšė Medininkų valsčių Žemaitijoje; joje buvo 40 Ordino riterių, taip pat Sembos bei Klaipėdos raiteliai. Žuvo Henrikas fon Plockė ir 29 riteriai, apie 200 kitų karių, dar vienas Ordino riteris (Sembos fogtas

Gerhardas Rudė) po mūšio paaukotas dievams [...].

Istoriografijoje yra pastebėtas ryšys tarp Medininkų mūšio ir XVI a. pradžios Lietuvos metraščių pagal žodinę tradiciją aprašyto paties Gedimino laimėto Akmenos mūšio, neva lėmusio Žemaitijos išvadavimą iš kryžiuočių [...]. Nors aprašyta labai netiksliai, Gedimino pergalė Žemaitijoje Lietuvos metraščiuose pateikta kaip vienas iš trijų didžiųjų Gedimino darbų, per kuriuos pristatomas visas jo valdymas: Žemaitijos išvadavimas – Kijevo (ir Volynės) užkariavimas – Vilniaus įkūrimas [...]. Tad XVI a. pradžioje lietuvių istorinė tradicija būtent su Gedimino laikais siejo ryškiausią lietuvių mūšį su kryžiuočiais, o tai tegali būti Medininkų mūšis. Tai leidžia kelti klausimą, kodėl Medininkų mūšis taip sureikšmintas XVI a. istorinėje atmintyje? Petras Dusburgietis neblogai parodo antpuolių prieš Lietuvą dinamiką ir tam tikrą 1320–1322 m. pauzę po Medininkų mūšio. Pačių žygių į Lietuvą po Medininkų mūšio buvo rengiama beveik perpus mažiau: XIV a. 2 dešimtmetyje jų fiksuojama 24, o 3 dešimtmetyje – tik 13 (iš jų į Žemaitiją – atitinkamai 20 ir 9) [...]. Šis atokvėpis Gedimino buvo gerai išnaudotas. Su juo sietinas ir Lietuvos valstybės sostinės Vilniuje įtvirtinimas, kurio netiesioginiu atgarsiu laikytinas dominikonų bažnyčios pastatymas Vilniuje „prieš dvejus metus“ iki 1323 m. sausio 25d. Gedimino laiško [...], taigi 1321 m., ruošiantis sąjungos su Ryga atnaujinimui ir krikšto akcijai. Tad Lietuvos metraščių sudėlioti svarbiausi Gedimino laikų akcentai – Volynės, Kijevo užėmimas, sostinės perkėlimas į Vilnių – yra vienaip ar kitaip susiję su pirmuoju akcentu – pergale Žemaitijoje, kuri davė postūmį tolesniems Gedimino veiksams [14]. Visa tai rodo, kad Medininkų mūšį galima priskirti lemtingiems Lietuvos mūšiams. [...]“.

Šaukoto (Santolės) mūšis, 1331 m. rugpjūčio 17 d.

Livonijos krašto magistras Eberhardas fon Monheimas surengė žygį greičiausiai į Šaukoto (*Santhole, Santkore, Sandoten*) žemę Žemaitijoje ir ją nuniokojo. Grįžtantį su grobiu jį pasivijo Lietuvos valdovo Gedimino vedama lietuvių ir rusėnų kariuomenė, kuri tuo metu buvo surinkta žygiui į Prūsiją. Įvyko mūšis ir Lietuvos kariuomenė buvo

(Nukelta į 4 p.)

priversta bėgti; žuvo 500 lietuvių ir rusėnų, sužeistas Gediminas, iš kryžiuočių pusės žuvo 2 Ordino riteriai ir 40 karių [...]. Mūšio vieta istoriografijoje tiksliau nebuvo lokalizuota, bet tikėtina, kad jos užrašymai Hermano Vartbergiečio (*Santhole*), Vygando Marburgiečio (*Santkore*) ir Johano Renerio (*Sandoten*) kronikose taisytini į Sauckote – Šaukotas; viduramžių rašyboje dažnai painiojamos raidės *n* ir *u*, *t* ir *c*.

Alvydas Nikžentaitis 1331 m. Livonijos magistro žygį pavadino „ypač dideliu“ (mūšio neišskirdamas) ir pabrėžė, kad juo ilgą laiką ginkluotu konfliktu su Ryga (1297–1330) užimta livoniškoji Ordino šaka atnaujino karą prieš Lietuvą [...]. Šaukoto mūšis turi simbolinę reikšmę, bet lemtingi pokyčiai su juo nesietini. [...].“

„Palangos mūšis, 1372 m. spalio 20 d.“

Livonijos magistrui su palyda grįžtant iš Prūsijos į Livoniją, 350 lietuvių sargybos pulkas pastojam kelią prie Šventosios upės ties Palanga. Jis netikėtai užpuolė kryžiuočius, magistro vežimui persikėlus per upę. Pirmajame susidūrimo žuvo 10 magistro palydovų, vienas Ordino brolis sužeistas. Po visą dieną trukusios kovos lietuviai buvo priversti atsitraukti [...]. Tai – vienas iš mažesnių mūšių, neturėjęs didesnės reikšmės. [...].“

„Kaltinėnų mūšis, 1375 m. liepos mėn.“

Žemaičiai prie upės tarp Vaikių (prie Viduklės) ir Kaltinėnų sumušė Ragainės komtūro Gerhardo Baldės vedamus karius, tarp kurių buvo Ragainės konvento kariai ir 300 didžiojo maršalo vyrų. Žuvo komtūras Gerhardas ir 11 Ordino riterių, 48 kiti kariai, į nelaisvę pateko 1 Ordino riteris, kuris paaukotas dievams [...]. Tai – vidutinio dydžio mūšis, vykęs intensyvių Lietuvos puldinėjimų fone ir neturėjęs toli siekiančių pasekmių. [...].“

„Antrasis Medininkų mūšis, 1389 m. kovo mėn.“

Žemaičiai Medininkų žemėje, prie pelkės, užklupo kraštą niokojusius kryžiuočius, vadovaujamus Klaipėdos komtūro Markvardo fon Rašau ir Sembos vyskupo teisėjo Kunono fon Štokheimo. Jono Posilgiečio teigimu, mūšyje žuvo 4 Ordino broliai (*herren*; tarp jų – fon Kverfurtas ir fon

Štokheimas) ir 66 vyrai. Anot Vygando Marburgiečio, mūšyje žuvo brolis fon Kverfurtas, „kuris buvo užmuštas su 60 karių ir daugiau kaip 70 kilmingųjų“ [...]. Nors nenurodyta, su kokiais kariais buvo užmuštas brolis fon Kverfurtas, aišku, kad tai negalėjo būti Ordino broliai (tiek jų negalėjo būti Klaipėdos komtūro žinioje; Jono Posilgiečio informacija čia akivaizdžiai tikslesnė). Greičiausiai Vygando pranešimą reikia suprasti taip, kad žuvo 60 Klaipėdos komtūrijos ir 70 Sembos vyskupystės karių. Abu kronikininkai sutaria, kad Klaipėdos komtūras buvo paimtas į nelaisvę ir paaukotas dievams.

Romo Batūros vertinimu, „1389 m. mūšis ir pergalė yra vienas iš didžiausių visame 250 m. Lietuvos gynybiniame kare prieš vokiečius, Kryžiuočių ordino agresiją“, tačiau Vytenis Almonaitis jį mini tik kaip argumentą, kad „tuo metu kryžiuočiai Žemaitijoje jokios valdžios neturėjo“ [...]. Istoriografijoje jam skiriama nedaug dėmesio. R. Batūros vertinimą greičiausiai lėmė klaidingas 60 karių traktavimas kaip Ordino riterių, nes 5 realiai žuvę Ordino riteriai (įskaitant komtūrą) tokio vertinimo nepagrįstų. [...].“

„Žalgirio mūšis, 1410 m. liepos 15 d.“

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ir Lenkijos karaliaus Jogailos vadovaujama Lenkijos ir Lietuvos kariuomenė sumušė Vokiečių ordino kariuomenę. Žuvo Vokiečių ordino didysis magistras Ulrichas fon Jungingenas kartu su 211 kitų Ordino riterių. Bendras žuvusiųjų skaičius vengrų pasiuntinių 1410 m. laiške nurodomas apie 8000 „iš abiejų pusių“ [...].

Tai – neabejotinai žymiausias ir reikšmingiausias viduramžių Lietuvos mūšis, lėmęs Vokiečių ordino galybės pabaigą ir keitęs geopolitinę situaciją Vidurio Europoje: regionine galybe vietoj Vokiečių ordino tapo Lietuvos ir Lenkijos sąjunga. Mūšio lemtingumas yra pakankamai atskleistas įvairiakalbėje istoriografijoje, kuri, ko gero, yra gausesnė nei visų kitų viduramžių Lietuvos mūšių kartu paėmus [...].“

Šiame žurnalo numeryje (p. 5–13) pateikiame išsamesnę informaciją apie keturis iš istoriko Tomo Baranausko paminėtų mūšių, tarp kurių trys buvo lemtingi Baltų tautoms.

„Žemaičių žemės“ informacija